

IDEALIAUS ŽMOGAUS PAVEIKSLAS

Šitaip apibūdinę Radviliados kompoziciją ir nustatę svarbiuosius epo fragmentus, atsiduriame priešais didingą Renesanso žmogų – energingą, titaniškų sumanymų ir nemarių žygių asmenybę. Tačiau kol kas dar nekelkime į ją akių, neglostykime žvilgsniu jos didingo stoto ir remiančios dangaus skliautą galvos. Tai padarysime vėliau. O dabar prisiminkime kitą žmogų – tikrąjį Mikalojų Radvilą Rudą: juk, kaip taikliai pastebi Losevas, „pažinti – reiškia palyginti“¹.

Taigi Mikalojus Radvila Rudasis gimė 1512 m. Vilniaus pilininko Jurgio ir Barbaros Radvilų šeimoje. Mokėsi tėvų namuose, paskui savo luomui būtinų žinių ir įgūdžių sėmėsi karaliaus rūmuose Krokuvoje. 1534–1535 m. jis dalyvavo karo veiksmuose prieš Maskvos valstybę, ėmė su tėvu Starodubą 1535 m. Veikiausiai po tėvo mirties 1541 m. jis labiau atsidėjo politinei veiklai. Kad ir kaip jam sekėsi, bet štai 1544 m. rugsėjo–spalio mėn. jis jau dalyvavo LDK seime Lietuvos Brastoje. Čia sosto įpėdiniui Žygimantui Augustui buvo uždėta didžiojo kunigaikščio kepurė, o jaunasis Radvila gavo LDK taurininko urėdą. 1546 m. Mikalojus Radvila Rudasis tapo LDK medicininku, prižiūrėjusiu ir tvarkiusiu kunigaikščio girias bei medžiokles.

Didelę įtaką jo gyvenimui turėjo sesers Barbaros ir Žygimanto Augusto meilė. Kartu su pusbroliu Mikalojumi Radvila Juoduoju LDK medicininkas įdėmiai sekė įvykių raidą ir ją kreipė sau bei Lietuvai naudinga linkme. 1547 m. birželio ar liepos mėn. Žygimantas Augustas ir Barbora Goštautienė Vilniuje slaptomis susituokė. Nuo tos dienos abu Radvilos – Rudasis ir Juodasis – aktyviai veikė, kad santuoką pripažintų Lenkijos ponai, o Barbora būtų vainikuota Lenkijos karaliene. 1547 m. gruodžio 10 d. pusbroliai iš imperatoriaus Karolio V gavo kunigaikščių titulą, kuriuos gruodžio 14 d. jiems dar patvirtino Romos karalius Ferdinandas I.

1548 m. balandžio 17 d. Barbora buvo oficialiai pristatyta Vilniuje susirinkusiems LDK ponams kaip Žygimanto Augusto žmona. Didžiajam kunigaikščiui išvykus į seimą Piotrkove, Mikalojus Radvila Rudasis su seserimi liko Lietuvoje ir ruošėsi būsimai sunkiai kelionei į Lenkiją. Rugsėjo mėnesį abudu, lydimi didelės puošnios palydos, iškeliaavo į Karalystę.

Su Žygimanto Augusto žmona apsistojęs Radome, Rudasis Radvila darė viską, kad į savo pusę palenktų lenkų ponus. 1549 m. pradžioje jis pats nuvyko pas vieną iš didžiausių karalaičio vedybų su lietuve priešininkų Piotrą Kmitą ir užsitikrino jo paramą. Visų Radvilų pastangas lydėjo sėkmė. 1550 m. gruodžio 7 d. brolis dalyvavo sesers karūnavimo ceremonijoje.

Nuo 1549 m. pradžios vis daugiau dėmesio ir laiko Rudasis Radvila ėmė skirti Lietuvos reikalams. Tų metų rugsėjo mėn. į Voluinę įsiveržė totoriai, ir jis buvo paskirtas vadovauti LDK kariuomenei, išskubėjusiai atremti priešų antpuolį. Tačiau susikauti su totoriais neteko, nes lietuvių pulkai Voluinę pasiekė spalio mėn., kai totorių ir pėdos buvo ataušusios. Karinė sėkmė (vis dėlto totoriai kurį laiką LDK nebegrasino) ir turbūt artimi ryšiai su Žygimantu Augustu tų metų gruodžio pradžioje pelnė Rudą Radvilą Trakų vaivados urėdą.

1556 m. Livonijos Ordino (toliau – LO) magistras Johanas Vilhelmas fon Fiurstenbergas suėmė Rygos arkivyskupą Vilhelmą ir apkaltino išdavyste. Giminytės saitai arkivyskupą siejo su Žygimantu Augustu, tad šisai podraug su kitu arkivyskupo giminaičiu, Prūsijos kunigaikščiu Albrechtu, įsikišo į Livonijos galingųjų konfliktą.

¹ Losev, Aleksej Fedorovič, *Ėstetika Vozroždenija*, Moskva, 1982, p. 88.

Trakų vaivada buvo aktyvus visų įvykių dalyvis. 1556 m. jis paskirtas LDK kariuomenės etmonu ir su lietuvių pulkais patraukė prie sienų su Livonija. Etmonas laikėsi nuomonės, kad konfliktą reikėtų spręsti ginklu. Tuo tarpu Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila Juodasis, Žemaičių vyskupas Jonas Domanovskis ir turbūt kai kurie kiti LDK ponai patarė Žygimantui Augustui nuo karinės akcijos susilaikyti ir ginčą išpinti taikiai. Jų nuomonė nusvėrė, ir 1557 m. Pasvalyje Žygimantas Augustas ir Fiurstenbergas sudarė tris sutartis. Viena iš jų, pasirašyta rugsėjo 14 d., skelbė apie LDK ir LO karinę sąjungą prieš galimą Maskvos agresiją

Ši sutartis Ivanui IV tapo dingstimi pradėti Livonijos karą, trukusį dvidešimt penkerius metus, nusinešęs tūkstančius gyvybių Livonijoje, Lietuvoje ir Maskvos valstybėje, sunaikinusį turtingąją Livoniją ir sugriovusį daugelį Lietuvos bei Maskvos valstybės miestų.

Į 1558 m. sausio pradžioje prasidėjusius karo veiksmus Lietuva įsikišo tik 1561 m. rugpjūčio mėn. Etmono Mikalojaus Radvilos Rudojo vadovaujami lietuvių pulkai puolė ir po kelių savičių apgulties rugsėjo pradžioje užėmė Tarvastos tvirtovę. 1562 m. Ivano IV kariuomenė, vedama kunigaikščio Andrejaus Kurbskio, nusiaubė LDK pasienio sritis. Vadovaujama paties Ivano IV, Maskvos kariuomenė 1563 m. vasario 15 d. užėmė Polocką, kurį gynė vaivada Stanislovas Davaina ir lietuvių bei lenkų įgula.

Karvedžio gyvenime turbūt būna vienas, bet pats svarbiausias mūšis, kurį laimėjęs jisai pelno nemarią nugalėtojo šlovę, šimtmečiais gyvenančią žmonių lūpose. Rudojo Radvilos gyvenime toks buvo Ūlos mūšis, įvykęs 1564 m. sausio 26 d. netoli Čašnikų. Pergalė šiose svarbiose kautynėse buvo pasiekta neatsitiktinai: Mikalojus Radvila Rudasis darė viską, kad įvykiai klostytųsi jam palankiai.

Užėmęs Polocką, Ivanas IV rengėsi tolesniam Lietuvos žemių nukariavimui. Į Maskvos kunigaikščio stovyklą dar 1563 m. vasario 20 d. atvyko LDK pasiuntinybė, įgaliota tartis dėl paliaubų ilgesniam laikui. Ivanas IV sutiko karo veiksmus atidėti keliems mėnesiams, tačiau ilgesniam laikui sudaryti paliaubų sutartį atsisakė. Nieko nepėšė dar viena lietuvių pasiuntinybė, kuri tų pačių metų vasarą ir rudenį Maskvoje vedė derybas su Ivanu Rūsčiuoju. Tuo metu Maskvos didysis kunigaikštis jau telkė kariuomenę Viazmoje ir Polocke². Pagal jo planus viena Maskvos kariuomenės dalis, vadovaujama vaivados Piotro Serebriano³, turėjo iš Viazmos žygiuoti Oršos link; kita dalis, vadovaujama vaivados Piotro Šuiskio, turėjo žygiuoti iš Polocko ir susijungti su pirmąja Oršos apylinkėse⁴. Serebrianas vedė keliasdešimt tūkstančių vyrų, o Šuiskis turėjo apie 20 tūkstančių kareivių. Ši karinė galybė vasario mėnesį būtų puolusi LDK sostinę Vilnių.

1564 m. sausio 5 d. lietuvių kariuomenė susitelkė Lukomlyje, kur laukė lenkų dalinių⁵. Mikalojus Radvila Rudasis per savo žvalgą, buvusį Polocke, perdavė Šuiskiui žinių apie negausią lietuvių kariuomenę (Lukomlyje buvo apie 4 tūkstančius vyrų). Užtat sausio 23 d. pajudėjęs iš Polocko, Šuiskis pernelyg nesirūpino žygio saugumu: jo pulkai skaičiumi mažiausiai penkis kartus viršijo Mikalojaus Radvilos Rudojo kariuomenę; be to, prie Oršos jo jau laukė Serebrianas.

Sausio 26 d. Šuiskio daliniai pasiekė Ivansko (dab. Evanės ?) kaimą ir čia ėmė ruošti nakvynei. Šią vietą mūšiui ir buvo greičiausiai numatęs Radvila Rudasis: lauką iš visų pusių supo giria, tad lietuviai prie maskviškių galėjo prisiartinti nepastebėti.

Ir štai, vakarėjant iš girios į lauko pakraštį išėjo Mikalojaus Radvilos vyrai. Maskviškiai juos

² *Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 29: Letopisec načala carstva caria i velikogo kniaza Ivana Vasiljeviča, Aleksandro-Nevskaja letopisj, Lebedevskaja letopisj, Moskva, 1965, p. 329.

³ Lietuvių, lenkų ir vokiečių šaltiniai mini vieną šią pavardę. Rusų metraštis nurodo du Viazmos grupuotės vadus: Piotrą Semionovičių Serebrianą ir Vasilijų Semionovičių Serebrianą.

⁴ Motiejus Strijkovskis nurodo: „na Druckich polach“, žr. *Ktora przedtym nigdy światła nie widziata, Kronika Polska, Litewska, Zmudzka y wszystkiej Rusi ...*, przez Macieia Osostewicusia Striykowskiego dostatecznie napisana, złożona, y ... nowo wydźwigniona ..., W Krolewcu, 1582, p. 771.

⁵ Strijkovskis mini lenkus aprašomuose įvykiuose dalyvavus apskritai, o Tilmannas Bredenbachas nurodo, kad pagalbiniai lenkų daliniai į Mikalojaus Radvilos Rudojo stovyklą atvyko po Ūlos mūšio prieš Serebriano grupuotės pasitraukimą.

Žr. Bredenbach, Tilmann, *Historia belli Livonici, quod magnus Moscovitarum dux, contra Livones gessit, per Tilmannum Bredenbachium conscripta, una cum brevi narratione praeclarus eius victoriae qua paucis abhinc mensibus Lituani vicissim, contra Moschovitas potiti fuerunt*, Antverpiae, 1564.

pastebėjo tada, kai sunkiai ginkluotų raitelių eskadronai jau rikiavosi kautynėms. Sukalbėję maldą, lietuviai it viesulas užgriuvo prie ginklų puolusius Šuiskio kareivius. Užvirė įnirtingos kautynės. Maskviškių pusėje buvo didžiulė kariuomenės persvara, lietuvių – netikėtumas ir tas šventas jausmas, kuris kareiviui, ginančiam tėvynę, suteikia trigubai jėgų ir narsumo.

Jau kautynių pradžioje žuvo arba buvo paimiti į nelaisvę beveik visi Šuiskio karo vadai. Pats Šuiskis leidosi bėgti, su juo – ir visa maskviškių kariuomenė. Skaisčiai švietė mėnuo, tad lietuviai ir naktį persekiojo priešus; tik kas penktas maskviškis tesugrįžo į Polocką (Motiejus Strijkovskis Kronikoje nurodo, kad Polocką pasiekė iki 5000 Šuiskio kareivių). Mūšio lauke krito apie 9000 Šuiskio vyrų. Maskviškių vadą kirviais užkapojo kaimiečiai girioje⁶; jo palaikai su priderama pagarba netrukus buvo palaidoti Vilniuje. Lietuvių žuvo apie dvidešimt; dar kelis šimtus maskviškiai sužeidė.

Remdamasis rusų metraščiais, taip pat oficialiais Maskvos valstybės dokumentais, rusų istorikas Ruslanas Skrynikovas panašiai aprašė šias kautynes⁷. Pasak jo, Šuiskio kariuomenę sudarė iki 14 tūkstančių kareivių, daugiausia „šarvuotoji kariauna“ („kovannaja ratj“) iš Novgorodo, taip pat Pskovo ir Toropco bajorų sūnūs⁸. Pajudėję iš Polocko, Maskvos pulkai po varginančio trijų dienų žygio priartėjo prie Ūlos upės. Kariuomenė žygiavo keliu per girią, todėl daliniai sekė vienas paskui kitą trijų–penkių kilometrų ruožu. Kai sausio 26 dienos pavakare Maskvos avangardas išėjo į laukymę, jį pirmiausia užpuolė Lietuvos kariuomenė. Kautynės su permaininga sėkme truko kelias valandas. Kai lietuviai sutriuškino priešakinį pulką, iš mūšio lauko pabėgo Šuiskis, o paskui jį – ir likusi maskviškių dalis. Mikalojaus Radvilos vyrai priešus persekiojo kokias penkias mylias, kol pasiekė gurguolę. Etmono žodžiais tariant, joje buvo daugiau kaip 5000 vežimų su ginklais ir kitais „karo įnagiais“. Pasak Maskvos metraščio, kuriuo rėmėsi Skrynikovas, kautynių lauke krito arba į nelaisvę pakliuvo ne daugiau kaip kaip 150 didikų ir bajorų sūnų.

Po mūšio lietuvių kariuomenė patraukė į Dubrovną⁹, kur vasario 7 d. sulaukė lenkų pastiprinimo. Iš čia Mikalojus Radvila Rudasis prie Oršos pasiuntė Filoną Kmitą ir Jurgį Astiką su 500 (Strijkovskis mini „ne daugiau kaip du tūkstančius“) vyrų išžvalgyti Serebriano pozicijų. Sužinojęs, kur stovyklauja maskviškių kariuomenė, Mikalojus Radvila su lietuvių ir lenkų pulkais patraukė Oršos link, pirma savęs pasiuntęs žygūną pas Filoną Kmitą. Pastarajam buvo įsakyta pulti Serebriano stovyklą, paskui nuduoti, kad bėga, ir atvilioti maskviškius į Mikalojaus Radvilos Rudojo rankas. Tačiau žygūnas pakliuvo į Serebriano nelaisvę. Pranešimo turinys sukėlė tikrą sumaištį priešų stovykloje. Padedę gurguolę ir metę ginklus, maskviškiai leidosi bėgti. Filonas Kmita ir Astikas su savo vyrais bėgančius persekiojo iki pat Dnepro. Kaip rašo rusų metraštis, vasario 9 d. Serebriano kariuomenė „Dievui leidus laimingai sugrįžo į Smolenską“¹⁰.

Abi šios pergalės ne tiktai dvylikai trylikai metų atstatė jėgų pusiausvyrą Lietuvos–Maskvos karo frontuose. Jos taip pat turėjo įtakos Lietuvos–Lenkijos santykių raidai. Sužinojęs apie pusbrolio laimėjimus, Mikalojus Radvila Juodasis nutraukė tuo metu Varšuvos seime vykusias diskusijas dėl unijos. Svarstymų šiuo klausimu vengė ir Mikalojus Radvila Rudasis: kalbinamas Žygimanto Augusto atvykti į LDK seimą, sušauktą 1564 m. gegužės pradžioje Belske, didysis etmonas atsisakinėjo tai daryti, teisindamasis Maskvos grėsme. Vis dėlto netgi už Mikalojų Radvilą Rudą stipresnės pasirodė aplinkybės, nulėmusios Liublino unijos sudarymą. 1565 m. gegužės 28 d. mirė Radvila Juodasis. Po jo

⁶ Tokias Šuiskio žuvimo aplinkybes nurodo Radvanas ir Strijkovskis. Vis dėlto Mikalojus Radvila Rudasis oficialiame pranešime karaliui apie pergalę paminėjo, kad maskviškių vadą jo kariai suradę šulinyje su peršauta galva (žr. Bredenbach, *Historia belli Livonici...*, 1564).

⁷ Skrynikov, Ruslan Grigorjevič, *Carstvo terrora*, Sankt Peterburg, 1992, p. 163–165.

⁸ Viename laiške, rašytame 1572 m. vasario 29 d., Mikalojus Radvila Rudasis taip įvertino priešų pajėgas: „Išsiveržęs iš ruko, andainykštis Trakų vaivada ir etmonas su nepilnais keturiais tūkstančiais kareivių Viešpaties valia, o savo darbu ir pastangomis sumušė keliolikos tūkstančių priešų kariuomenę, užmušė priešų etmoną, o kitus vaivadas ir etmonus gyvus sugrįžęs atidavė valdovui“ (XXXVIII laiškas, p. 89; dokumentas iš Radvilų archyvo, saugomo Varšuvoje, Vyriausiajame senųjų aktų archyve, IV skyriuje, 34 aplanke, 496 voke).

⁹ Bredenbachas nurodo sunkiai identifikuojamą vietovardį *Descha*. Tuo tarpu Strijkovkis (žr. *Ktora przedtym nigdy...*, 1582, p. 772) mini, kad Filonas Kmita savo žygūną siuntęs į Mikalojaus Radvilos Rudojo stovyklą Dubrovnoje.

¹⁰ *Polnoe sobranie russkich letopisej*, t. 29, 1965, p. 330.

mirties pusbrolis tapo Vilniaus vaivada, o didžiojo etmono lazda atidavė Grigui Chodkevičiui. Lietuvių pusėje jungimosi su Lenkija klausimu nebebuvo taip reikalingos vienybės. Dar 1564 m. seimo Belske metu išryškėjusi nežymi unijos šalininkų persvara smarkiai padidėjo unijos pasirašymo išvakarėse. Didžiulę reikšmę čia turėjo Jono ir Grigo Chodkevičių bei jų šalininkų unijinės nuotaikos. Tuo tarpu Žygimantas Augustas irgi darė viską, kad užbaigtų šį didįjį opus vitae – unijiniais saitais susaistytų abi valstybes. Karaliaus ir unijos šalininkų balsas Maskvos nuolatinės grėsmės akivaizdoje, brolių lenkų žvanginimas ginklais Liublino seimo metu pasirodė stipresnis už Mikalojaus Radvilos Rudojo pastangas apginti Lietuvos nepriklausomybę: 1569 m. liepos 1 d. unijos aktas buvo pasirašytas.

1570 m. trejiems metams buvo sudarytos paliaubos su Maskva. 1572 m. liepos 7 d. mirė Žygimantas Augustas, bet Ivanas IV tuo metu susilaikė nuo karinių akcijų prieš Lietuvą ir Livoniją: jis pats buvo vienas iš kandidatų į Lenkijos karaliaus sostą pirmojo ir netrukus, po Henriko Valua išvykimo į Prancūziją, antrojo tarpuvaldžio metu. 1575 m. gruodžio 14 d. Lenkijos karaliumi išrinktas Steponas Batoras 1576 m. birželio 29 d. buvo paskelbtas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Praradęs visas viltis atsisėsti į Lenkijos karaliaus bei Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą, kitais metais Ivanas IV su didžiule kariuomene įsiveržė į Livoniją ir ją nusiaubė iki pat Rygos.

Steponas Batoras nuo pat valdymo pradžios aptarinėjo su Radvila Ruduoju būsimų karo veiksmų rytuose planus. 1578 m. kovo 3 d. karaliaus rūpesčiu Mikalojus Radvila Rudasis buvo nominuotas LDK didžiuoju etmonu ir dalyvavo visuose Livonijos karo pabaigos įvykiuose: 1579 m. su karaliumi ėmė Polocką, 1580 m. – Velikije Lukus, o 1581 m. dalyvavo Pskovo apgultyje. Karui pergalingai pasibaigus, didysis etmonas iš aktyvios valstybinės veiklos pasitraukė. Mikalojus Radvila Rudasis mirė Vilniuje 1584 m. balandžio 27 d.

Atsižvelgę į Radviliados turinį, turbūt nesuklysimė tvirtindami, jog poetui Jonui Radvanui rūpėjo ne tiek sueiliuoti karvedžio biografiją, kiek pavaizduoti idealų herojų, kuris galėtų uždegti Zigmanto karaliavimo pradžioje nerimą dėl valstybės išgyvenusios visuomenės širdis bei protus. Juk mūsų poetas ne tik apskritai pavaizdavo Tėvynės gynėją, bet ir bendrais bruožais nušvietė tokio Gynėjo ugdymo programą bei pasaulėžiūros metmenis. Todėl vargu ar galime, sekdami minėtu Janockiu ir daugeliu XIX a. lenkų literatūros istorikų, prikišti Radvanui išmonės stoką, o Radviliadą laikyti tik Mikalojaus Radvilos Rudojo biografija.

Ryškesniausiai tos ugdymo programos bruožai ir pasaulėžiūros metmenys atsiskleidžia pirmajame kompoziciniame semantiniame centre (Radviliada, I, 233–378¹¹), kurį anksčiau pavadinome dainiaus Mūsajo pamokymais. Kas gi tas Mūsajas ir kaip jis pateko Radviliadon? Dauguma Antikos autorių jį laiko mitinio Antifemo ir mėnulio deivės Selenės sūnumi, gyvenusiu kažkuriuo metu prieš Homerą ir Hesiodą¹². Nors kelių išlikusių vazų piešiniuose pavaizduota, kaip Terpsichora, Meledosa arba Linas moko jaunąjį Mūsają, tačiau Antikoje šis poetas paprastai buvo laikomas kito mitinio dainiaus Orfėjo mokiniu¹³. Užtat nieko nuostabaus, kad įvairiuose šaltiniuose šiedu kūrėjai ne tik kartu minimi, bet ir vieno nuopelnai (rašto, skaitmenų, galbūt poezijos metrų išradimas) dažnai priskiriami kitam¹⁴. Šios žinios leistų galvoti, jog Mūsajas buvo vienas iš kultūrinių herojų, žinomų visoje senovės graikų oikumenėje.

Ypač Mūsają garbino Atikos gyventojai, tikėję, jog kitados jis giedodavęs ant Mūzų kalvos prie Atėnų, kur jį vėliau žmonės ir palaidojo¹⁵. Be to, nemažai šaltinių nurodo jį susilaukus sūnaus Eumolpo, kuris paskelbęs po mirties tėvo kūrinį¹⁶. Šią žinią antikinės kultūros tyrinėtojai laiko didžiai

¹¹ Skliaustuose nurodomos cituojamos *Radviliados* vietos. Romėniškas skaičius reiškia dalį, iš kurios cituojama, arabiškas – tos dalies eilutę. Lietuviškas vertimas cituojamas iš:

Radvanas, Jonas, *Radviliada*, vertė Sigita Narbutas, Vilnius: Vaga, 1997.

¹² Rzach A., „Musaios“, in: *Paulys Real-Encyclopädie der classischer Altertumswissenschaft*, Hbd 31., Stuttgart, 1933, sp. 757–767, p. 758–759, 762.

¹³ *Ibid.*, p. 760–761.

¹⁴ *Ibid.*, p. 761.

¹⁵ *Ibid.*, p. 760.

¹⁶ *Ibid.*, p. 761.

reikšminga, nes joje Mūsajus susietas su garsiaja Eleusyno žynių Eumolpidų gimine. Tokioje šviesoje darosi aiškesnės ir įvairiuose šaltiniuose išbarstytos žinios, kad dainius buvęs ne paprastas ποιητής (t. y. kūrėjas), bet χρησμολόγος (t. y. pranašautojas). Taip pat yra žinoma, kad, be epinės poezijos, Mūsajus kūrė himnus dievų garbei (mums išliko dviejų tokių šventų giesmių Demetrai ir Dionisui fragmentai) ir sakė pranašystes, kurias vėliau sutvarkęs žynys Onomakritas. Be to, Mūsajui buvo priskiriamas vadovavimas tam tikroms misterijų dalims (senieji autoriai mini παραλύσεις, τελεταί ir καθαρμοί, t. y. išlaisvinimus, įšventinimus ir apvalymus), taip pat gebėjimas gydyti žmones užkalbėjimais. Taigi jau nuo senų senovės Mūsają lydėjo ypatingomis pranašautojo ir užkalbėtojo savybėmis apdovanoto poeto, savotiško Atikos kultūrinio herojaus šlovė, kuri jau pati savaime galėjo patraukti Radvano dėmesį. Juk kas kitas, jeigu ne dieviškos kilmės dainius, gebėjęs dievų valią perduoti žmonėms, be to, už poezijos kūrinį ir kitokias geradarystes pelnęs nemarią šlovę, galėjo geriau atverti jaunajam Mikalojui Radvilai visatos paslaptis, atskleisti gyvenimo prasmę ir išpranašauti būsimąjo Ūlos mūšio nugalėtojo likimą?

Teisybė, Radvanas galėjo Mikalojaus Radvilos Rudojo mokytoju pasirinkti ne Mūsają, o kurį nors kitą Antikos poetą. Žinodami apie didžiulę Vergilijaus įtaką mūsų dainiui, galbūt turėtume stebėtis, kodėl jis nepasiekė, pavyzdžiui, Dante: neįvedė į Radviliadą genialiojo mantujiečio. Mat Renesanso žmogaus akyse Vergilijus buvo ne tik Bukolikų, Georgikų ir Eneidos autorius, bet ir „krikščioniškas poetas, išpranašavęs Kristų“¹⁷, o pagrindinį Eneidos herojų Sarbievijus netgi laikė „teologu, filosofu, geometru, matematiku, chronografu, optiku, astrologu, astronomu, fiziku, metafiziku, gamtos magu, kosmografu, mediku, etiku, ekonomu, politiku, išmintingu, teisėje išmanančiu, žyniu, oratoriumi, istoriku, poetu, tapytoju, architektu, jūreiviu, žemdirbiu, medžiotoju ir t. t.“¹⁸ Regis, panašiai Vergilijų vertino ir Dieviškosios komedijos kūrėjas, tiesa, pirmon vieton kėlęs jo poetinį genijų, o ne pranašautojo ar stebukladario savybes (Dantė, „Pragaras“ I, 82–87; Aleksio Churgino vertimas):

Didingoje tavų eilių srovėj
Poetai semiasi jėgų iš seno.
Argi ne tu jiems pavyzdį davei,

Geriausias, mylimiausias dainiau mano, –
Argi ne iš tavęs lig šios dienos
Aš mokausi garbingo žodžių meno?

Pasiūstas Beatričės, Vergilijus lydi poetą per pragarą, skaistyklą ir rojų, parodo įgyvendintą Dievo teisingumą ir pranašauja šviesesnę poeto bei nelaimingos jo tėvynės ateitį. Šitaip „Dantė, pasirėmęs antikinėmis tradicijomis, sugrąžino poetui (vates) teisę atskleisti visatos paslaptis. Tuo pasireiškė revoliucinė Dantės poemos, atvėrusius naujus kelius pasaulinei poezijai, reikšmė“¹⁹.

Vis dėlto manytume, kad Vergilijus ne taip puikiai tiko Radvanui kaip Dantei. Dantologo Goleniščevo-Kutuzovo tvirtinimu, genialiajam florentiečiui ypač imponavo Vergilijaus pažiūros apie Romą – pasaulio valdovę, todėl jomis jisai grindęs savo mintis bei siūlymus, kaip suvienyti pilietinių karų alinamus Italijos miestus valstybes ir vėl išaukštinti tėvynę²⁰. O Radvanas dėl įvairių priežasčių nenorėjo savo kūrinuose skelbti mesianistinių idėjų, vengė kalbėti apie ypatingą Lietuvos likimą, o valstybės gerovę ir šviesesnę Tėvynės ateitį siejo su piliečių, visų pirma Lietuvos gynėjų kartos ir jų palikuonių, doroviniu tobulėjimu.

Vergilijus Eneidoje kartą irgi pamini Mūsają. Į šį dainių mirusiųjų pasaulyje kreipiasi Enėjo palydovė Sibilė, prašydama palydėti juodu pas Anchisą. Na, o Radviliadoje būtent Mūsajus tarytum koksai Eneidos Anchisas išdėsto lyriniam mūsų epo herojui kosmologines, religines ir etines pažiūras, kurių, kaip tvirtina Radvanas, Ūlos mūšio nugalėtojas laikėsi visą gyvenimą. Taigi pasaulį valdąs Dievas,

¹⁷ Ročka, Marcelinas, „Apie Sarbievijaus poetiką“, in: *Senosios lietuvių literatūros baruose*, Vilnius, 1971, p. 22.

¹⁸ *Ibid.*, p. 23.

¹⁹ Goleniščev-Kutuzov, Ilja Nikolaevič, *Tvorčestvo Dante i mirovaja kuljtura*, Moskva, 1971, p. 273.

²⁰ *Ibid.*, p. 51–52.

kuriam nesą nieko slapta: Jo žvilgsnis pasiekia netgi mirusiųjų pasaulį, Jis matęs kaltuosius ir nubaudžias juos, jų vaikus ir vaikaičius (I, 261–265). Kadangi žmogaus tik kūnas esąs mirtingas, o siela nemari, tai žmogui privalu gyventi taip, kad nekentėtų už nuodėmes po mirties, o džiaugtųsi danguje su palaimintaisiais ir šventaisiais (I, 266–271). Visa, kas žemiška: minios rodoma pagarba, turtai, valdžia, esą laikina (I, 272–273). Žemė tesanti mažytė sala pasaulio vandenyne (kaip aukštai turėjo pakilti Radvano mintis, kad išvystų šitai!), o žmogaus garbė žemėje – dar menkesnė (I, 296–306). Vis dėlto žmogaus šlovė danguje esanti nemari ir amžina (I, 307–310). Ją galima pelnyti nuveikus didvyriškus darbus: išvadavus tarsį Herakliui žemę nuo pabaisų ar kaip tėvui Jurgiui apgynus Tėvynę nuo priešų (I, 311–316). Be to, jaunasis Radvila galįs pelnyti Dievo palankumą, gindamas senąjį, t. y. evangelikų reformatų, tikėjimą (taip suprastume I, 327 esančius žodžius *Cana Fides*, į liet. k. išverstus kaip „žilas Tikėjimas“). Kilmingas žmogus negalįs ilsėtis ant protėvių laurų, turįs pats siekti dorybės bei amžinos šlovės (I, 322–324, 331–335 ir toliau). Tačiau vaikytis garbės ir kelti vaidus savanaudiškais sumetimais nevalia: Lietuvą netrukus užgriūsiąs baisus karas, kuriame Radvilaičiui lemta išgelbėti Tėvynę (I, 357–370).

Akylesnis skaitytojas pastebės, kad šiame svarbiame epizode išdėstytos pažiūros yra ganėtinai eklektiškos. Pavyzdžiui, epizodo pradžioje (I, 262–265) imituojama ta Eneidos vieta (Eneida, VI, 724–729 ir toliau), kurioje irgi aptariama pasaulio sandara. Romėnų poetas čia pasakoja apie visa persmelkiančią dievišką dvasią (*spiritus*), o Radvanas pasaulio sandarą apibūdina beveik tais pačiais žodžiais, tik stoikiškąją Vergilijaus dvasią pakeičia Dievu. Be to, pavyzdžiai, kuriais savo kosmologines, religines ir etines pažiūras čia iliustravo mūsų poetas, taip pat nėra originalūs: senojoje lietuvių literatūroje pirmąsyk jie buvo pavartoti Strijkovskio Dorybės šauklyje (daugiau žr. Radviliados komentaruose²¹).

Kad ir daug kuo Radvano Mūsąjas nusileidžia Vergilijaus Sibilei ar Dantės Vergilijui, manytume, kad vienu dalyku jis pranoksta romėnų dainių – tikrą ir menamą. Parinkęs savo herojaus sielovedžiu būtent šį Parnaso įnamį, Radvanas parodo kur kas daugiau pasitikėjimo laisvėjančiu išlavintuoju protu (neužmirškime, kad religingiems mūsų poeto amžininkams Mūsąjas buvo visų pirma pagonis, pagoniškos Graikijos dainius ir žynys) ir šitaip kur kas labiau pabrėžia asmenybės lavėjimą bei visuomenės progresą skatinusio žinojimo bei mokslų reikšmę. Regis, tokia žingeidumo, troškimo visa pačiam ištirti aistra iš tikro nebuvo svetima nė pagrindiniam Radviliados herojui. Antai jau minėtas Volanas veikale *Idololatriae Loiolitarum Vlnensium oppugnatio* (Vilnius, 1583, p. 20–22) ir juo sekęs protestantų istorikas Andrejus Vengierskis pasakoja, kaip Mikalojus Radvila Rudasis išsižadėjo katalikybės²². Prieš Ūlos mūšį davęs įžadą aplankyti Švenčiausią Dievo Motiną Čenstochovoje, etmonas po kautynių nuvykęs Lenkijon. Norėdami sustiprinti Rudojo katalikų tikėjimą, Čenstochovos vienuoliai suradę žmogų, sutikusį apsimesti velnio apsėstuoju. Taigi etmono akyse kunigai sėkmingai iš žmogaus išvarė piktąją dvasią, tačiau etmono tikėjimo nesustiprino. Įtardamas apgaulę, Mikalojus Radvila Rudasis susirado tą žmogų, sužinojo iš jo visą teisybę, o sugrįžęs namo perėjo į protestantų pusę.

Laikydamasis Mūsąjo patarimų, mūsų herojus nugyveno ilgą gyvenimą ir atliko daug garsių žygdarbių. Jų apdainavimas sudaro epo turinį. Tuo tarpu Radviliados pabaigoje Radvanas vėl daugiau dėmesio skiria Mikalojaus Radvilos Rudojo asmenybei ir viename svarbiame epizode – paskutiniame kompoziniame semantiniame Radviliados centre (IV, 215–352), iškelia tuos savo herojaus bruožus, kuriais jis „lenkė kare ir taikoje“ (IV, 227) savo amžininkus. Epizodas pradėdamas nuo etmono dievobaimingumo (IV, 224–226):

Viešpaties niekas labiau už jį nebijojo, ir niekas
negerbė taip, kaip jisai, Evangelijos, tad malonėjo
grįžti dar kartą dėl jo Senoji Religija žemėn.

²¹ Narbutas, Sigitas, „Komentarai“, in: *Radviliada*, Vilnius, 1997, p. 258–259.

²² Vėgierski, Andrzej, *Libri quatuor Slavoniae reformatae...*, Amstelodami, 1679, p. 145.

Pasakodamas apie kitas jo dorybės „sudedamąsias dalis“, poetas nurodo jį aukščiau už viską gyvenime kėlus Tėvynės interesus (IV, 230–244), gerbus priesaiką ir duotą žodį (IV, 245–248), pripažinus įstatymų viršenybę ir gynus jų nuostatas (IV, 254), buvus ištikimam savo karaliui, o negailestingam – pilietinių suiručių bei karų kėlėjams (IV, 255–259). Nors specialiai nesimokęs teisės, epo herojus neblogai gaudėsis teisės dalykuose: jis buvo sukaupęs didelę gyvenimo patirtį ir garsėjęs sumanumu (IV, 261–265). Be to, perpratęs svarstomus dalykus, Mikalojus Radvila Rudasis gebėjęs iškalbingai aptarti reikalo esmę, duoti naudingų patarimų ir netgi žodžiu suvaldyti auditoriją (IV, 265–279; čia cituojamos eil. 271–275):

Valdė minias kalbomis ir atskirdavo gėrį nuo blogio,
tildyti ėmęs žodžiu Senato posėdį aukštą.
Kai jis Sarmatų seime atverdavo žavinčią burną,
balsas ir raiški kalba išduodavo kalbant ne žmogų –
šičia jis dėstė mintis, prilygdamas Pilo senoliui.

Tarsi prikišdamas amžininkams godumą bei asmeninės naudos vaikymąsi, toliau Radvanas primena dar vieną Rudojo bruožą, apie kurį kitados gražiai atsiliepė etmono biografas Volanas²³: kai tik Tėvynei iškildavęs pavojus, etmonas aukodavęs karaliui Augustui brangenybes, už jas samdydavęs kariuomenę ir leisdavęsis atremti priešų (IV, 280–287). Be to, epo herojus ne tik turtų nešykštėjęs, bet ir savo sūnų paaukojęs Tėvynei, o šis, įsiveržęs į Maskvos valstybę, išgarsinęs Lietuvą iki pat tolimosios Volgos (IV, 298–304). Tačiau Mikalojus Radvila Rudasis nebuvo karingas: užvis labiau jam rūpėjusi taika, o jeigu ir prisieidavę kariauti, tai į mūšius jodavęs vien tik dėl taikos (IV, 305–311). Jos metu etmonas tarsi koksai rūpestingas artojas dirbo „darbus, kuriuos su giedra reikėtų skubiai padaryti“ (IV, 312–318). Užtat nieko nuostabaus, kad epo herojus švelniai mylėjęs bendražygius, buvęs teisingas ir pakantus net su savo pavaldiniais bei klientais (IV, 319–327; čia cituojamos eil. 321–327):

Pats nei spaudė žiauriu įstatymu savo klientą,
nei – atleidžiausias Žmogus! – nuo sukrauto tėvų palikimo –
žemės sklypelio brangaus – nuvarė lietuvį bajorą.
Net svetimšaliai visad šio labdario dešinę jautė.
Ne pagyrūnas buvai! – Nes kaip saulė, kuri į visatos
skliautą vis kopia ir vis sutrumpina menką šešėlį,
taip spindulingu veiklos teatru tau sąžinė buvo.

Mikalojaus Radvilos Rudojo dorybių apdainavimą poetas užbaigia neilga grakščia panegirika, kurioje etmono gyvenimas ir darbai prilyginami didingai kolonai, pastatytai Amžinajame Mieste ant Kapitolijaus kalvos (IV, 328–352).

Tačiau ne tik dėl to epinėje Radviliados drobėje nutapytas dorybingo žmogaus paveikslas mums yra įdomus ir reikšmingas. Atsižvelgus į Lietuvos Renesanso literatūros raidą, lengva pastebėti, kad Radvanas tuo paveikslu tarsi apibendrina kelių kartų mintis apie idealų žmogų ir tarsi užbaigė vieną svarstymų šia tema tarpsnį. Remdamiesi kol kas žinomais šaltiniais, manytume, kad pradžių tokiems svarstymams lietuvių literatūroje davė jau minėtas Venclovas Agripa, sukūręs ir 1553 m. publikavęs Laidotuvių kalbą apie šviesiausio kunigaikščio ir pono Jono Radvilos gyvenimą ir mirtį²⁴. Šio autoriaus nuopelnu reikėtų laikyti visapusiškos asmenybės: turtingos dvasios, išlavinto proto ir kūno žmogaus, išaukštinimą. Dėl lemtingo atsitiktinumo tokiu idealu visuomenei buvo nurodytas Mikalojaus

²³ „O Radvila, kurio sielai visada buvo svetimas visoks godumas, šiomis aplinkybėmis nusprendė negailėti jokių išlaidų ir, išpardavęs daugybę namų apyvokos reikmenų, įsitaisė visada rinktinę puikią kariuomenę, idant, sujungęs ją su karaliaus pajėgomis, šita galybe įvartytų priešams baimės ir bet kur ryžtingai bei drąsiai stotų su jais į mūšį“.

Žr. *Oratio funebris in laudem illustrissimi principis, Nicolai Radvili ducis in Dubinki ac Birze...*, Vilnae defuncti 27. die Aprilis, anno 1584. ab Andrea Volano co[n]scripta, Vilnae, 1584.

²⁴ Agripa, Venclovas, *Oratio funebris de illustrissimi principis et domini Iohannis Radzivilii Oliciae et Nesnisi [sic!] ducis, vita et morte, scripta a Vvenceslao Agrippa Lithuano, [Melanchthon, Philippus], Epicedion scriptum a Philippo Melanthono, Addita est narratio scripta a fide digno de Vvalachorum tyranis, quae ostendit, Turcicos Tyrannos non solum crudelitate, sed etia[m] astutia magna et fraudibus grassari, [Witebergae], 1553.*

Radvilos Rudojo pusbrolis Jonas.

Prasidėjus Livonijos karui, visuomenės puoselėti tobulos asmenybės idealai tarsi grūdinosi kautynių liepsnose ir greit besikeičiančių, todėl sunkiai nuspėjamų įvykių audrose. Tuo metu dorybės, be kurių nebuvo įsivaizduojamas idealus žmogus, pamažu tarsi išsirikiavo pagal svarbą. Kaip ir anksčiau, reikšmingiausiu doro žmogaus bruožu laikytas dievotumas, arba dievobaimingumas, bylojęs apie neprarastą išganingą Livonijos karo nugalėtojų kartos ryšį su Dievu. Tai liudytų garsusis Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu (1564). Jame randame tokį idealaus žmogaus apibūdinimą, beje, pasakomą Lietuvio lūpomis: „Tas žmogus yra tobuliausias, prakilniausias ir garbingiausias, kuris savo darbais labiausiai yra panašus į savo Sutvėrėją Dievą, kuris nežino rytojaus, viską atlieka šiandien ir, apmąstydamas vakardienos, arba praėjusio laiko reikalus ir įspėdamas rytdienos rūpesčius, viską seikėja, tvarko ir savo proto, valios ir išminties skaistumu šviečia žmonėms tamsumuose“²⁵.

Galvotume, kad šie ir dar kiti, čia neaptarti, semantiniai bei stilistiniai panašumai gražiai parodo svarbiausią dalyką: antros XVI a. pusės lietuvių visuomenėje būta tam tikro vaizdinio, koks turi būti idealus žmogus. Tobulos asmenybės idėją konkrečiais pavyzdžiais iš pasaulio istorijos 1585 m. įkūnijo Pilgrimovijus novelių rinkinyje, pavadintame *De heroibus in Dei ecclesia liber unus*²⁶. Na, o Radvanas pirmasis visomis idealaus žmogaus dorybėmis apdovanojo lietuvį – herojinio epo karžygi, išgelbėjusį pergalingai pasibaigusiam Livonijos kare Tėvynę.

Pasitikdamas mirtį, epo herojus šitaip kreipiasi į Aukščiausiąjį (IV, 389–399):

Tėve vienmečio sūnaus, kuris ir aukštiesiems žvaigždynamams
valdžią turi, ir esi vienatinis Žemės valdovas!

Būk maloningas – Tave netuščiai juk mylim ir gerbiam! –
šitąją sielą priimk ir išlaisvink nuo šitojo vargo,

grožį nepaprastą skirk ir suteik man išganymą amžiams:
jeigu ne Tu, tai ar kas tarp dievų ir žmonių jį suteiktų?!

Pagyvenau ir kelius, kuriuos Tu man skyrei, išmyniau;
gyniau Tėvynę, bandžiau, atmokėdamas nuostolius, priešą,
dartės palieku žmonių vargus ir rūpesčius noriai.

Tik, Visagali, prašau: pagailėjęs lietuvių, galingai
Lietuvai dar dovanok ir skeptrą, ir garbę, ir šlovę!..

Šiame – paskutiniame – Mikalojaus Radvilos Rudojo atodūsyje poetas skaitytojams priminė ne tik herojaus dievobaimingumą, bet ir svarbiausią žemišką jo būdo bruožą – patriotizmą. Manytume, kad patriotizmas – tasai gyvas herojaus ryšys su tėvų žeme ir joje gyvenančiais žmonėmis, pasiryžimas atiduoti Tėvynės labai gyvybę ir galiausiai nuolatinis aukojimasis dvidešimt penkerius metus trukusiame kare – galėtų netgi būti laikomas pagrindiniu bruožu, skiriančiu teigiamus ir neigiamus Radviliados personažus. Patriotizmu alsuoja bevardžių medkirčių žodžiai, pasakyti pralaimėjusiam Ūlos kautynės Šuiskiui (III, 622–626), jo kupinas Jono Glebavičiaus kreipimasis į Polocko gynėjus (II, 500–509), pasakotojo – į Grigą Golubickį (II, 633–643), Mikalojaus Radvilos Rudojo – į bendražygius (III, 462–464) ir Ūlos upės dievo – į Mikalojų Radvilą Rudąjį (III, 579–590). Patriotizmu alsuoja ir su Tėvyne atsisveikinančio Glebavičiaus žodžiai antros giesmės pabaigoje (665–679):

Jis sudejavo: „Sudie, Tėvyne, Lietuva brangi!

Gal amžinai, kas dabar pasakys?.. Tik visai nenorėčiau
kaltas palikti dėl tos išdavystės, prisiekiu šventaisiais!

Nei dėl Tėvynės brangios mane išgąsdino priešai,
pakenkė jausmui šventam pareigos, nei paguldė vylingį

²⁵ *Rozmowa Polaka z Litwinem*: 1564, wyd. J. Korzeniowski, Kraków, 1890, p. 56 (Juozo Avižonio vertimas į liet. k.).

²⁶ Pilgrimovijus, Elijas, *De heroibus in Dei ecclesia liber unus, ad serenissimum et invictissimum principem et d[omi]num d. Stephanum I, Dei gratia regem Poloniae ..., scriptus ab Helia Pilgrimovo, sacrae eius m. r. Magni Ducatus Lithuaniae secretario et aulico Lithuano, Cracoviae, 1585.*

žodžiai mane ant menčių... O dabar, ak, turiu to tirono
grasymus kęsti perpus su keiksmis! O, žiaurusis karaliau!
Ko negalėjau patsai su ginklu prie Polocko kristi?
Ko gi nuo ginklų tavų neatidaviau Viešpačiui sielos?
Būtų paguldžius audra, kur narsus Golubickis padėjo
galvą, ir vyrų šalmai su triukšmu per akmenis lygius
ritosi; kur prieš akis pasirodo siaubingų kautynių
ryškūs vaizdai, ir tėvai, vaikų apraudojami, guli.
Tai nereikėtų dabar man Maskviečio didybės, jo linksmo
veido, tirono žiauraus visų nedorybių matyti!"

Turimi amžininkų liudijimai leidžia galvoti, kad šių ir kitų Radviliados herojų meilė Tėvynei nebuvo Radvano prasimanyta. Drįstume netgi tvirtinti, jog patriotizmu vadovavosi didesnė to karo nugalėtojų kartos dalis. Mat apie daugelį lietuvių kariuomenės karvedžių žmonės pasakojo stačiai legendas. Karo metais ir vėliau, iki pat XVI a. pabaigos, iš lūpų į lūpas sklido pasakojimai apie neįtikėtinus Jurgio Astiko, Grigo ir Jono Chodkevičių, Petro Dorohostaiskio, Filono Kmitos, Bogušo Koreckio, Korsako Borkolabo, Alberto Oborskio, Romano Sanguškos, Mikalojaus Sapiegos, Jurgio Sokolinskio, Alberto Stabrovskio, Jurgio Tiškevičiaus, Jono Valmos (Valminskio), Jurgio Zenavičiaus ir daugybės kitų bajorų žygius. Dar daug ko apie juos nežinome, tačiau įspūdį daro netgi tai, kas paskelbta įvairių autorių knygose. Štai kad ir minėto Glebavičiaus pavyzdys. Albertas Kojelavičius-Vijūkas Lietuvos herbyne pasakoja: „1563 m. jis uoliai gynė Polocką, o kai prieš jo siūlymą Davaina iš miesto išvarė dvidešimt tūkstančių kaimiečių ir sudegino miestą, jis su pilimi ir vaivada Davaina pateko maskviškių valdžion. Kai 1565 m. kartą iš kalėjimo jisai per kažkokį maskviškį parašė į Tėvynę apie Maskvėno pasiruošimus prieš Lietuvą, tai perėmus raštą Tirono akivaizdoje jis atvirai pareiškė, kad, būdamas belaisviu, dar labiau padeda tai valstybei, kurioje gimė. Per vieną pokalbį su Caru demaskuotas, jog išpažįsta kalvinistų tikėjimą, turėjo būti nunuodytas, tačiau pavojaus išvengė, įspėtas patikimų žmonių. Pagaliau apie 1569 m. jis buvo išlaisvintas vien tuo pretekstu, jog suteikė [Maskvėnui] viltį [viską] padarysias, kad po Žygimanto Augusto mirties Caras būtų išrinktas karaliumi. Jį iškeitė į du belaisvius: Plešką ir Aliochiną²⁷. Šį faktą – Glebavičiaus tarpininkavimą tarp Ivano IV ir Lietuvos didikų – mini rusų istorikas Skrynikovas²⁸. Juo Ivano IV epochos tyrinėtojas pagrindžia tvirtinimą, jog Maskvos valdovas kartais į savo pusę patraukdavęs įtakingų lietuvių, kurie imdavę ginti jo interesus LDK. Tačiau tokiai nuomonei prieštarauja ir Radviliada, ir kiti XVI a. šaltiniai: Glebavičius iki gyvenimo pabaigos ištikimai tarnavo Tėvynei. Na, o aiškinant Kojelavičiaus minimą „vilties suteikimą“ į galvą ateina panašus romėno Marko Atilijaus Regulo poelgis²⁹. Žinia, po pasikeitimo belaisviais Glebavičiui neberekėjo sugrįžti į Maskvą, antraip jį būtų ištikęs toks pat likimas. Mat 1569 m. parsiradęs iš priešų nelaisvės, jis aktyviai dalyvavo Livonijos karo įvykiuose, o vėliau ištikimai tarnavo karaliui ir Tėvynei. Testamente, surašytame 1590 m. liepos 28 d. Vilniuje, jisai prisakė savo sūnums laikytis kalvinistų tikėjimo, mylėti ir ginti Lietuvą, gerbti karalių ir senatą, tačiau akytai žiūrėti, kad karalius nekenktų Tėvynei³⁰. Dar pridėsime, kad Strijkovskis jam dedikavo Kronikos VI knygos dešimtą, VIII knygos pirmą ir XVIII knygos ketvirtą skyrių.

Ryšių su Dievu ir tėvyne buvimas nuspalvina Radviliados herojų paveikslus šviesiomis ir šiltomis

²⁷ Kojelavičius-Vijūkas, Albertas, *Divis Angelis Lituaniae Custodibus et Sanctis eiusdem Patronis sacer Nomenclator Familiarum et Stemmatum Magni Ducatus Lituaniae et Provinciarum ad eum pertinentium ... descriptus anno 1658*, p. 125. Rankraštis Nacionaliniame muziejuje (Čartoriskų bibliotekoje) Krokuvoje.

²⁸ Skrynnikov, 1992, p. 307.

²⁹ 255 m. pr. Kr. patekęs į kartaginiečių nelaisvę, šis kilmingas vyras ieškojo būdų sugrįžti į tėvynę. Po penkerių metų kartaginiečiai išsiuntė į Romą delegaciją, turėjusią tartis dėl apsikeitimo belaisviais. Davęs žodį sugrįžti, į ją įsiprašė ir Atilijus. Romos senate pasisakęs prieš tokį apsikeitimą ir paraginęs romėnus kovoti iki pergalingos karo pabaigos, romėnas sugrįžo į Kartaginą, kur buvo žiauriai nužudytas.

³⁰ Daugiau žr. Augustyniak, Urszula, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa, 1992, p. 66–67.

spalvomis, o tų ryšių stoka kitų personažų veidus padaro atšiaurius ir tamsius. Šitaip Radvanas sukūrė įsimenančius neigiamų epo herojų portretus. Ypač dėmesį patraukia du iš jų – priešpaskutinis Livonijos ordino magistras Fiurstenbergas ir didysis Maskvos kunigaikštis Ivanas Vasiljevičius. Pastarojo paveikslas herojiniame epe yra toks tamsus, kad tamsesnį surasime tik minėtoje Oderborno biografijoje. Štai kaip šiame kūrinyje apibūdintas Maskvos valdovas: „Mat dvidešimt antraisiais gyvenimo metais arba maždaug apie tą laiką atsėdęs į sostą, jisai buvo su tokiu kaimiečių bei miestelėnų džiaugsmu ir su tokia linksmybe sutiktas, kad visi prisipažino jo pasirodymą dar turtingesniu laiką, nei būna per derlingiausią pjūtį. Jisai ne tik labai dosnia ranka dalindavo pinigus pasipylusiems į kelią ir jam kaimo dovanas vienas per kitą dovanojantiems seniems, berniukams ir mergaitėms, bet netgi jiems rodė nuostabų ypatingą palankumą, vadindamas juos vardais ir žmoniškai kalbindamas. Tačiau neilgai nelaimingiesiems truko šis džiaugsmas. Veikiai jisai dėl menkų menkiausios priežasties savo kilmingausiems ir niekingausiems valdiniamis ėmė rodyti tokį žiaurumą, kad ant jų, kaltų ir nekaltų, galvų pasipylė rūščiausios bausmės bei kankinimai. Apakęs nuo godumo, jisai atiminėjo iš gyventojų jų labą. Linkęs prie paleistuvystės, grobė ir prievartavo kunigaikščių žmonas, o mergaites, išniekinęs prieš sutuoktuves, grąžindavo sužadėtiniams. Turtinguosius arba išvarydavo iš miesto, arba liepdavo nužudyti, o jų turtus pats užvaldydavo. Nors valstybę tvarkė, kaip vėliau pasakosime, įstatymais, bet patsai jokios jų nuostatos nesilaikė. Neteisingumu, ištvirkimu ir pasiutimu jis taip toli pranoko savo protėvius, kad apie jį kuo puikiau galėtume papasakoti visa, ką apie blogiausią valdovą rašė Polūkas. Mat buvo Vasiljevičius tironiškos prigimties, negailestingas, sulaukėjęs, nuožmus, svetimo grobėjas, godus pinigų, plėšrus, žmonių rijikas, išdidus, išpuikęs, baugus priėti, nemalonus susitikti, sunkus bendrauti, grubus kalbėtis, labai nervingas, irzlus, siaubingas, besikarščiuojantis, aistrų vergas, nesantūrus, nesaikingas, neišmintingas, nežmoniškas, neteisingas, neapdairus, priešiškas, nedoras, stokojantis sveiko proto, lengvabūdiškas, nepastovus, negeranoriškas, nemeilus, pasiduodantis nuotaikoms, nepataisomas keikūnas, karų sukėlėjas, sunkaus būdo, įkyrus, nesusivaldantis ir nepakenčiamas. Taikos normų jisai nesilaikė visiškai, neapykantą vertino labiau nei palankumą, o žiaurumą, smurtą ir plėšimą – labiau nei bepročiavimą, linksmumą bei maloningumą, tad buvo atsidėjęs ištvirkavimams, girtuoklystei, lėbavimams, kauliukams, juokdariams, šventpaikšiams, kvailystei bei apsileidimui“³¹.

Palyginę su šia ištrauka tas Radviliados vietas, kuriose poetas pasakoja apie Ivaną Vasiljevičių (II, 14–31, 349–379, 423–431, 724–762 ir kitur), nesunkiai pastebėsime daugybę panašių stilistinių šio personažo detalių. Tačiau Radvanas ne tik pakartojo tai, ką cituotame Oderborno kūrinyje perskaitė apie Maskvos valdovą, bet ir sukūrė tokių epizodų, kurie skaitytojui turėjo liudyti neabejotiną tikiąbinį ir moralinį šito herojaus nuopuolį. Ypač iškalbingas yra antrasis antros giesmės kompozicinis semantinis centras (539–570). Epizoduose, gaubiančiuose šį centrą, pasakojama apie didvyrišką Polocko gynybą. Poetas pamažu didina pasakojimo įtampą, vaizduodamas, kaip lietuvių narsa ir patriotizmas vieną po kitos sulaiko nesibaigiančias maskviškių atakas. Veiksmas pasiekia kulminaciją, kai Polocko apgulai vadovavęs Ivanas Rūstusis praranda kantrybę ir iškoneveikia savos valstybės globėją Šv. Mikalojų (II, 546–554).

Sunku net įsivaizduoti, kokį įspūdį dievobaimingam Europos skaitytojui galėjo padaryti toksai herojus, kuris išdrįso užsimoti lazda prieš dieviškąjį savos valstybės globėją!.. Amžininkų liudijimu, Ivanas Vasiljevičius buvęs dievotas, netgi prietaringas žmogus, todėl ši Radvano išmonė geriausiai kalba apie tas mūsų aukščiau minėtas spalvas herojų paveikslams nupiešti, kurias mūsų poetas laikė, regis, pačiomis tamsiausiomis.

Priepaskutinio LO magistro portretas įdomus dėl baltams ypač suprantamo Vokiečių Ordino vertinimo. Pradėdamas pasakoti apie Livoniją, mūsų poetas keliais potėpiais pavaizdavo jos istoriją: priminė apie kryžininkų atėjimą į latvių žemę ir nurodė, kad būtent dėl Ordino, t. y. „vyrų bjaurios

³¹ Žr. Oderbornas, Paulius, *Ioannis Basilidis Magni Moscoviae Ducis vita, a Paulo Oderbornio tribus libris conscripta ad Henricum Iulium episcopum Halberstadensem...*, Witebergae, 1589.

padermės, kurios krūtinės nepaisė / nei sutarčių, bent menkos pagarbos karaliui, nei baimės“ (I, 748–749), kilo visos nelaimės. Taigi magistro portretą temdo žiloje senovėje Kristaus vardu Ordino padaryti nusikaltimai: ir jis, ir visi kryžiuočiai laikomi svetimais lietuviams giminingoje latvių žemėje.

Vis dėlto Fiurstenbergo paveikslas epe nėra toks juodas, kaip Ivano Vasiljevičiaus. Mat nė vienas amžininkas negalėjo magistrui prikišti bailumo ar neištikimybės savai Ordino valstybei: šis vyras taikos derybose ir kautynių laukuose nuosekliai ir atkakliai gynė Livonijos nepriklausomybę. Prasidėjus karui, jis organizavo krašto gynybą, tik, žinia, nesėkmingai. 1560 m. rugpjūčio 21 d. kapituliacijai Viljandžio pilies įgulai, buvęs magistras pateko maskviškiams į nelaisvę ir gyvenimą pabaigė Maskvos vergijoje. Užtat nuostabos nebekelia nė tai, kad toliau jo tragiškas likimas netgi apraudamas kartu su kitomis Livonijos nelaimėmis (II, 73–85).

Kad ir labai tamsiai nutapyti, Fiurstenbergo ir Ivano Vasiljevičiaus paveiksmai tarsi atsveria nesuskaitomas Radvilos dorybes. Abiejų personažų veiksmai prieš Lietuvą leidžia pasireikšti pagrindiniam herojui ir taip gimdo šio kūrinio intrigą. Ji teikia epui gyvybės, be kurios šis kūrinys nepasižymėtu šitokiu meniškumu ir tikroviškumu. Teisybė, šios dvi ypatybės būdingesnės trims Radviliados giesmėms iš keturių. Nors ir Ivano IV asmenybė, ir jo literatūrinis portretas, kurį nutapė Paulius Oderbornas, teikė Radvanui puikios medžiagos, tačiau poetas ja paskutinėje giesmėje beveik nesinaudojo ir Maskvos valdovo nevaizdavo. Tad praradusi intrigą paskutinė Radviliados dalis virto negyva panegirika Ūlos mūšio nugalėtojui. Tuo tarpu bent jau paskutinių Ivano IV gyvenimo dienų ar jo nedorybių apdainavimas ir šią giesmę būtų padaręs lygiai tikrovišką ir įtikinamą.

Vis dėlto galvotume, kad perdėm šviesūs teigiamų ir perdėm tamsūs neigiamų herojų paveiksmai bei paskutinės giesmės panegirizmas neturi stebinti. Tuo metu kurta ne lietuvių, o daugiausia lotynų, lenkų ir gudų kalba, nacionalinė literatūra dar tik brendo ir mokėsi. Tad ją reikia vertinti už pirmus svarbius žingsnius, kuriuos ji Renesanso epochoje žengė į žmogaus pasaulį. Jie – tie žingsniai – ir laikytini didžiu Radvano bei jo amžininkų nuopelnu.

Na, o Radvano dėmesys aukščiau minėtiems žmogaus bruožams – dievotumui, arba dievobaimingumui, ir patriotizmui – kelia ir kai kurių kitų minčių. Gyvenimas Abiejų Tautų Respublikoje ir kitos aplinkybės smarkiai veikė dvasinę lietuvių būklę, jo pasaulėžiūrą bei pasaulėraišką, ir galop Vytauto ainis ištarė iškalbingus žodžius: „Sum gente Litanus, natione Polonus“. Turbūt nesuklystume tvirtindami, jog tie žodžiai pirmiausia reiškė tikiškinio ir politinio bendrumo su likusiais tos pačios valstybės gyventojais jutimą. Taigi tokiam – daugiatakiškumo nusileidimo katalikybei ir patriotizmo virtimo etatizmu – kontekste Radvano kūrinys kalba ne tik apie žmones, galvojusius apie čia minėtų procesų perspektyvą, bet ir apie tam tikrą tautiškai susipratusią visuomenės dalį, kuri negailėjo pastangų kokiomis nors priemonėmis tuos procesus stabdyti. Iki šiol istorikų surinkti ir aprašyti faktai iškalbingai byloja, kad šitie žmonės, karaliaus Zigmanto Vazos amžininkai, tai darė visomis įmanomomis kultūros formomis: įstatymų leidyba, švietimu, knygomis, pastoracine veikla ir t. t. Turbūt neatsitiktinai paskutiniame XVI a. dešimtmetyje išėjo ne tikai mūsų herojinis epas, bet ir pirmosios LDK lietuviškos knygos. 1595 m. pasirodė Mikalojaus Daukšos parengtas Ledesmos katekizmo vertimas į lietuvių kalbą, o 1599 m. – Postilla Catholica, kurią, kaip spėjama, tas pats Daukša išvertė 1582–1595 m.³² 1598 m. Merkelis Petkevičius išspausdino kalvinišką katekizmą, pavadintą *Polski z Litewskim katechism, albo Krotkie w iedno miesyce zebrane wiary y powiności Krześciańskie*³³, o 1600 m. Jonas Morkūnas išleido kalvinišką *Postillą Lietuwiszką*. Pastaroji buvo išversta „iš lenkų reformato Mikalojaus Rejaus postilės penktojo leidimo, išėjusio Vilniuje 1594 m.“³⁴ Radviliados herojų paveiksmai rodo, kad Radvanas irgi priklausė tiems susipratusiems lietuviams, kurie, įvertindami konfesinio, politinio ir karinio dviejų tautų bendradarbiavimo naudą, ieškojo būdų apsaugoti tautinį identitetą. Užtat galvotume, kad Radvano ir kitų pasauliečių kūrėjų surasti keliai, o būtent estetinis visuomenės lavinimas aukštesiomis kultūros

³² Lebedys, Jurgis, *Mikalojus Daukša*: Monografija, Vilnius, 1963, p. 66.

³³ *Ibid.*, p. 77.

³⁴ *Ibid.*, p. 78.

formomis bei dvasinis tautos ugdymas literatūros kūriniais, tebėra aktualūs ir šiandien.

Sigitas Narbutas, *Tradicija ir originalumas Jono Radvano „Radviliadoje“*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 93–133.